

Josip Dukić

Život i rad Joze Kljakovića izvan Hrvatske (1943. – 1968.)

Josip Dukić
HR, 21000 Split
Katolički bogoslovni
fakultet u Splitu
Zrinsko-Frankopanska 19

U ovom radu obrađuje se život i rad hrvatskoga slikara i pisca, Solinjanina Joze Kljakovića u razdoblju od dva i pol desetljeća, točnije njegov prvi boravak i rad u Zavodu za vrijeme i neposredno nakon rata (od 21. svibnja 1943. do 26. studenoga 1947.), odlazak i boravak u Argentini (od 26. studenoga 1947. do početka ili sredine travnja 1956.), drugi boravak i djelatnosti u Rimu (od početka ili sredine travnja 1956. do proljeća 1968.), te njegov povratak u Hrvatsku pred smrt 1. listopada 1969.

Ključne riječi: Jozo Kljaković, Juraj Maderec, Ivan Meštrović, Ivo Petrić, Ruža Petrić, Hrvatski papinski zavod sv. Jeronima u Rimu

UDK: 75 Kljaković, J.“1943/1968”

Primljeno: 28. srpnja 2008.

Uvod

Glavna tema ovoga rada je život Joze Kljakovića u emigraciji, u Rimu i Buenos Airesu, i njegov doprinos hrvatskoj kulturi nastao u tim gradovima.¹ Pristanak da svojim radom ukrasi pročelje novopodignute zgrade Hrvatskoga papinskog zavoda sv. Jeronima, rat u Hrvatskoj i sukob s Antom Pavelićem odveli su Kljakovića izvan Hrvatske. Nakon odlaska iz domovine, u Rimu i Buenos Airesu je proživio dvadeset i pet godina. Sveukupno, u Buenos Airesu živio je devet, a u Rimu, u dva navrata, šesnaest godina. Prvi boravak u Rimu, u

Zavodu sv. Jeronima, trajao je od 21. svibnja 1943. do 26. studenoga 1947. Nakon toga Kljaković je otputovao u Argentinu, u Buenos Aires, gdje je ostao do početka ili sredine travnja 1956., kada se vratio u Rim gdje je ostao do proljeća 1968., kada se vratio u Hrvatsku. Kljaković je umro u Zagrebu 1. listopada 1969.

Glavni izvor za ovaj rad su pisma Joze Kljakovića upućena brojnim osobama, kao i ona koja su upućena Kljakoviću ili nekim drugim osobama, a vezana su uz njega. Pisma se nalaze u arhivu Hrvatskoga papinskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, u kojem je Kljaković neko vrijeme boravio i radio.²

1 Jozo Kljaković je uspio ostvariti zanimljiv i značajan literarni i likovni opus, koji, valja reći, do sada nije dostatno istražen i zaslužuje veću pažnju. O životu i radu J. Kljakovića ukratko preuzeo sam podatke iz: APHZSJ, Ostavština J. Kljakovića, Osobni dokumenti, Osnovni podaci o radu J. Kljakovića ispisani strojopisom na listu papira; G. de Chirico 1947; J. Kljaković 1952; J. Kljaković 1961; J. Bratanić 1964; Milan Ivanišević 1996; M. Ivanišević 1999; D. Kuščević 2000; Milan Ivanišević <2001>; J. Dukić 2001; R. Jarak 2007.

Jozo Kljaković se rodio u Solinu 10. ožujka 1889., a umro u Zagrebu 1. listopada 1969. Prvi put je sudjelovao na izložbi u Zagrebu godine 1910. sa skupinom Medulić, nakon toga 1911. na međunarodnoj izložbi u Rimu, u Srpskom paviljonu. Poslije tih izložbi izlagao je u Londonu, Parizu, Genevi, Zürichu, Fildelfiji, Barceloni, Berlinu, Buenos Airesu i Beču. Osnovao je skupinu Zagrebačkih umjetnika i dao veliki doprinos u pripremi izložbe Pola vieka hrvatske umjetnosti. Bio je jedan od najaktivnijih članova Hrvatskog društva umjetnosti, kustos Moderne galerije spomenutoga Društva i predsjednik Hrvatskog autorskog društva. Predavao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu.

Kljaković je napisao oko 60 članaka, eseja i polemika; objavio je dvije knjige: U suvremenom kaosu, Buenos Aires 1952; Krvavi val, Rim 1961. Dvije knjige su ostale u rukopisu.

Kljaković se bavio karikaturom, crtao je ilustracije (I. Mažuranić, Smrt Smail-age Čengića; S. S. Kranjčević, Izabrane pjesme i Narodne pjesme; D. Šimunović, Alkar). Neposredno prije smrti priredio je album fotografija svojih karikatura, ali ga nije uspio tiskati. Ukrasio je freskama zgradu bivše Slavenske banke u Zagrebu, Trgovačko-obrtničku komoru i neke zgrade također u Zagrebu. Naslikao je freske u crkvi sv. Marka u Zagrebu, sv. Martina u Vranjicu, sv. Eustahija u Dobroti (Crna Gora) i Zvonimirovoj spomen-crkvi u Biskupiji kod Knina. Po nekim procjenama naslikao je oko 150 slika u tehnici ulja na platnu. Djelo po kojem je Kljaković posebno poznat su tri mozaika na pročelju zgrade Hrvatskoga papinskog zavoda sv. Jeronima u Rimu.

2 Zahvaljujem rektoru Zavoda sv. Jeronima mons. dr. Juri Bogdanu što mi je omogućio proučavanje Kljakovićeve ostavštine.

Napominjem da su pisma pisana rukom ili strojopisom. Pisma pisana rukom su zapravo skice budućih pisama, jedna od verzija u kojima su pojedini djelovi precrtani, pa se s pravom može smatrati da je Kljaković čišće tekstove poslao osobama ili ustanovama, dok su ovi primjerci ostali kod njega. Pisma pisana strojopisom, u pravilu bez potpisa, su duplikati čiju vjerodostojnost, obzirom na sadržaj i mjesto čuvanja, ne bi trebalo dovesti u pitanje.

Zbog opasnosti od pogrešne nadopune tekst citira-nih pisama ostavio sam kakav je u izvorniku. Ne navodim niti dijakritičke znakove u pismima napisanim strojopisom. Ostavio sam i suviše zareze koje Kljaković često koristi u rečenicama i nepotrebna velika slova u pojedinim riječima. Nadopune u tekstu su u pravilu uz napomenu stavljene u oble zgrade.

Život u Rimu i Buenos Airesu (20. svibnja 1943. - proljeće 1968.)

Već prije početka Drugoga svjetskog rata rektor Zavoda sv. Jeronima u Rimu Juraj Mađerac na nagovor Svetozara Ritiga ponudio je Jozi Kljakoviću, tada profesoru na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu, da ukrasi novosagrađenu zgradu Zavoda.³ Kljaković je već tada bio poznat u Hrvatskoj po svojim freskama u crkvi sv. Marka u Zagrebu, te u spomen-crkvi Naše Gospe u Biskupiji kod Knina. Dok su se vodili razgovori o odlasku

u Rim, Kljaković se nalazio u Dobroti (Crna Gora), gdje je u crkvi sv. Eustahija radio ciklus uljenih slika.⁴

U jednom od pisama Juraj Mađerac zahvaljuje Jozi Kljakoviću što je pristao svojim radom ukrasiti pročelje zgrade.⁵

Kljaković je stigao u Zavod na nekoliko dana u svibnju-lipnju 1939. kako bi se s rektorom dogovorio o radovima na pročelju zavodske zgrade.⁶

Ponovni susret Mađerca s Kljakovićem dogodio se 8. siječnja 1940., po svoj prilici u Zagrebu. Oni su se susreli na večeri kod Svetozara Ritiga. Bio je prisutan i izvjesni Krbek.⁷

Rat je zaustavio ostvarenje zamišljenoga projekta na Zavodu sve do 21. svibnja 1943., kada se Kljaković doselio u Zavod sv. Jeronima.⁸ U međuvremenu, po naredbi Ante Pavelića, Jozo Kljaković je zajedno s Ivanom Meštovićem krajem 1941. završio u zatvoru pod optužbom da je htio »preko Španjolske otići u Englesku, i tamo s drom Krnjevićem raditi protiv Nezavisne Države Hrvatske i sila Osovine«. Polovinom siječnja 1942. iz zatvora je pušten na slobodu Ivan Meštović. U veljači 1942. oslobođen je i Kljaković, koji se nakon toga nalazio u kućnom pritvoru više od godinu dana.⁹

Početkom svibnja 1943. Ante Pavelić je dozvolio Kljakoviću odlazak u Rim. Nakon što se oprostio od svoje obitelji, nadbiskupa Stepinca i prijatelja, Kljaković je otputovao u Rim,¹⁰ ne sluteći da će se u Hrvatsku vratiti tek prije svoje smrti, koja se dogodila u Zagrebu 1. listopada 1969.

3 APHZSJ, Rektorat, Dopis Jurja Mađerca Poslanstvu Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici, Rim, 20. V. 1937., str. 6: »Na pročelju sa južne strane predviđena je spomen-ploča sa kratkom historijom Zavoda, a sa sjeverne strane obaju nadsprata predviđene su tri afresco-slike, koje bi imale prikazivati Sv. Jeronima i bilo koji od važnijih momenata katolika Hrvata, iz njihovih stoljetnih, nikad prekinutih, veza sa Svetom Stolicom.«

4 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Svetozara Ritiga Jurju Mađercu, Zagreb, 16. X. 1938., str. 1: »Čekao sam, ne bi li se prof. Kljaković vratio iz Dobrote, da Vam uzmognem meritorno na Vaše cijenjeno pismo odgovoriti. On tamo montira u crkvi sv. Eustahija ciklus uljenih slika iz života toga časnoga Sluge Božjega. Juče mi piše, da mora produžiti svoj boravak još 15 dana i tako osjećam obvezu javit Vam se i bez definitivnoga Kljakovićeva odgovora.« Prvi dolazak J. Kljakovića u Zavod sv. Jeronima zabilježen je 3. svibnja 1936. Usp. APHZSJ, Rektorat, Tipkani tekst Jurja Mađerca na tri stranice o djelatnostima vezanima uz Zavod 1936. godine, str. 1: »3. V. Posjetili me Mons. Ritig, Prof. Meštović i Prof. Kljaković – 4. V. Ručak kod g. Min, Smića (!) u počast spomenute gospode.«

5 APHZSJ, Rektorat, Pismo Jurja Mađerca Jozi Kljakoviću, Rim, 29. XII. 1938.: »U prvom redu Vam najtoplije zahvaljujem na Vašoj spremnosti da svojim kistom ukasite novu zgradu Zavoda Sv. Jeronima. Veselim se, što će tako sin Hrvatskoga naroda moći ovdje u Rimu na ovako izloženom mjestu, da trajno izloži umjetničke tvorevine svoja genialnog kista.«

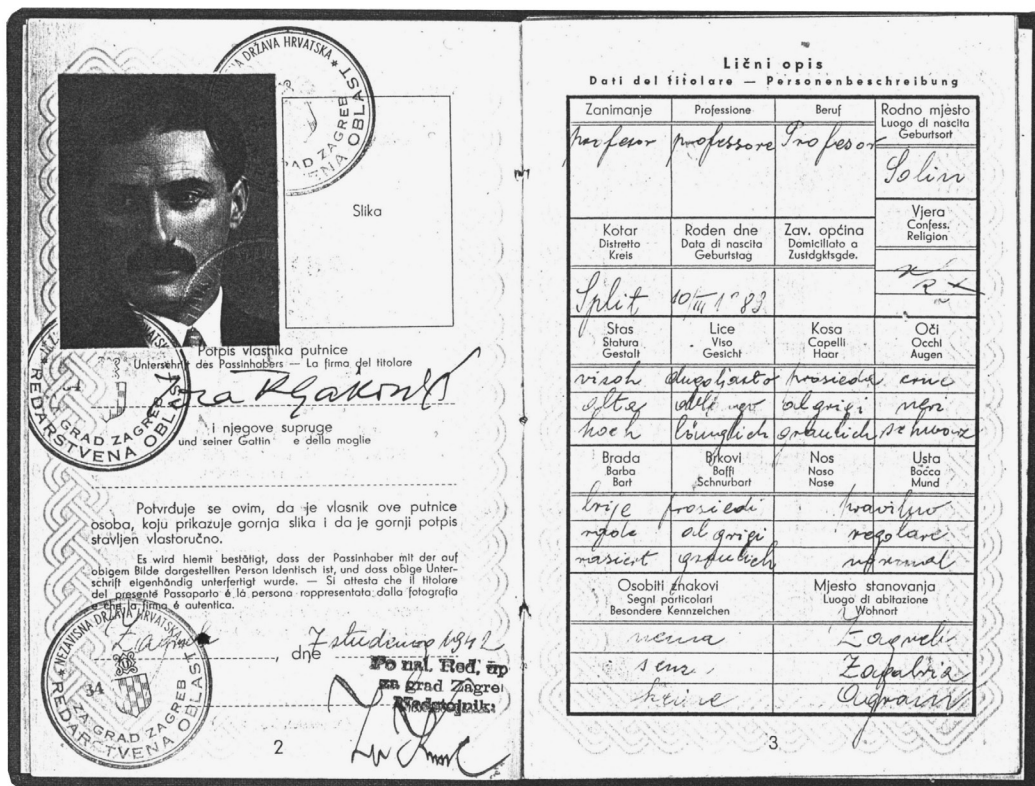
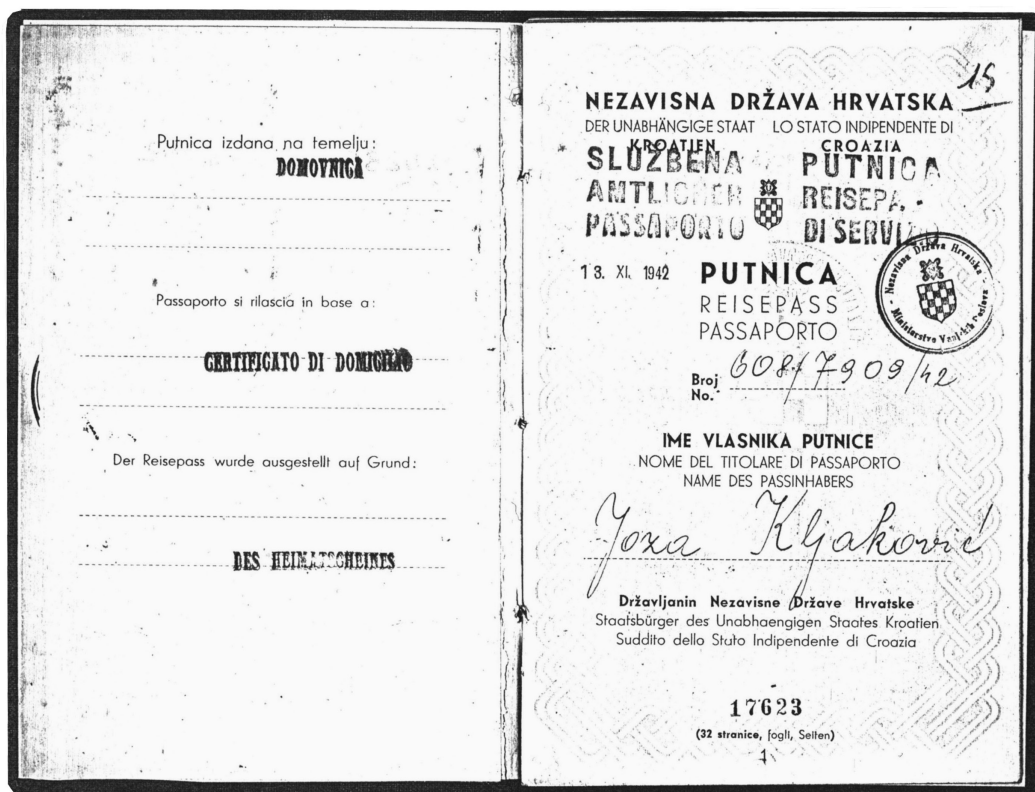
6 APHZSJ, Rektorat, Agenda Jurja Mađerca, 27. V. – 8. VI. 1939. Prema bilješkama Kljaković je stigao u Zavod 27. svibnja, a ostao je do 8. lipnja 1939., kada je otputovao sa Svetozarom Ritigom.

7 APHZSJ, Rektorat, Agenda Jurja Mađerca, 8. I. 1940.

8 APHZSJ, Rektorat, Agenda Jurja Mađerca, 21. V. 1943.

9 Usp. J. Kljaković 1992, str. 215, 225, 228, 231-232.

10 Usp. J. Kljaković 1992, str. 240-241.

Slika 1

Preslik putovnice Jozе Kljakovića (APHZS), Kljakovićeva ostavština, Osobni dokumenti)

Kljaković je prvu noć u Rimu prespavao u nekom hotelu, a 21. svibnja 1943. preselio se u Zavod, gdje je ostao do 26. studenoga 1947., kada se odselio u Argentinu.¹¹ Kljakovićev boravak u Zavodu obilježen je ratom i poratnim poteškoćama. Nedugo nakon dolaska u Rim, bio je svjedok kapitulacije Italije. Nakon toga slijedila je propast Nezavisne Države Hrvatske i Ante Pavelića, poratna odmazda Titovih partizana i stvaranje nove Jugoslavije.¹²

Kao što je već rečeno, Kljaković je pred Božić 1947. odlučio krenuti u novi svijet. Otputovao je u Argentinu, u Buenos Aires. Odmah nakon odlaska u Argentinu,

Juraj Mađerec je uputio pismo preporuke za Kljakovića kardinalu Giacomu Capellu, nadbiskupu Buenos Airesa.¹³ Kljaković se nastanio kod obitelji Ive i Ruže Petrić, s kojima je kupio stan u kojem su neko vrijeme zajedno stanovali.¹⁴

Život u Argentini nije bio onakav kakav je Kljaković priželjkivao. To potvrđuje pismo koje mu je uputio rektor Mađerec u veljači 1949.¹⁵ Kljakovića je već tada mučila bolest očiju i polagano slabljenje vida.¹⁶

Uz zdravstvene poteškoće došlo je do problema u obitelji Ive i Ruže Petrić. Ivo je zbog posla stanovao izvan Buenos Airesa i Ruža se htjela preseliti k njemu,

11 APHZSJ, Rektorat, 1938. Radi se o listu, bilješki bez datuma, napisanoj strojopisom uz Mađerčev dodatak rukom, kojega je on i podcrtao: »Prof. Joza Kljaković doputovao 21. V. 1943 i odsjeo u Zavodu Sv. Jeronima; ostavio svojevrijedno Zavod 26. XI. 1947 i otputovao u Argentinu. Kroz godinu dana dobivao mjesečno 5000 lira sve dok sam bio u mogućnosti, uz stan i hranu: pranje, ogrjev i svijetlo. Prof. Meštrović doputovao 1942.«

12 O događanjima u Hrvatskoj nakon rata Kljakoviću je pisao Bogdan Radica iz New Yorka. APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Bogdana Radice Jozi Kljakoviću, New York, 22. XII. 1946., str. 1: »Prije dvije nedjelje stiglo je ovdje oko 150 našega svijeta američkih podanika koji pričaju strašne stvari naročito iz Zagreba. Vele da su tamo izgubili sve nade. Ljudi idu na Sajmište gdje prodaju sve što imaju. U večer ne izlaze jer se boje da ih Milicija ne odnese u nepovrat. Sa njima je došlo i četiri svećenika. Svi kažu, da takvog terora kakav je sada Bog nije vidio. I meni koji je mnoge stvari vidio sve to postaje sada tako jasno, da mi izgleda da ćemo teško da se iz toga izvučemo.«

I sam Kljaković se susreo s nekim partizanima u Bariju, gdje je otišao posjetiti svoje poznanike. Usp. J. Kljaković 1992, str. 292: »Da nisam bio u Bariju i upoznao partizane iz bliza, po svojoj prilici vratio bih se bio u domovinu, kako sam prije bio odlučio.«

Pred Uskrs godine 1947. Kljaković je bio svjedok postupka Engleza prema izbjeglicama u Rimu. Usp. J. Kljaković 1992, str. 301: »Jednog predvečerja opkolili su jeepovima i agentima svojim i talijanskim Zavod sv. Jeronima. Sve 'Slave' koji su se zatekli oko Zavoda, sve koji su išli u menzu izbjegličku, koja se nalazila u Zavodu, kao i one koji su išli iz Zavoda, pohvatili su i Mr. Clissoldu na raport odveli. Pohvatili su sve, pohvatili su i pristaše Seljačke stranke, čak i neke žene, pohvatili bez obzira je li tko kriv ili nije. Neke je Mr. Clissold pustio odmah, neke zadržao u zatvoru, a neke vratio Titu.«

13 APHZSJ, Rektorat, 1938. Radi se o listu papira ispisanom s obje strane, Roma, 10. I. 1948., 1-2: »Eminenza Reverendissima, Il latore della presente è il Prof. Joza Kljaković, oggi, nel campo della composizione e degli affreschi, il migliore pittore croato. Pre i quattro ultimi anni si trattenne a Roma con l'intenzione di eseguire nelle absidi della nuova sede del Collegio di S. Girolamo un trittico, concernente i tre momenti della storia croata in collegamento di quella della Chiesa Cattolica. Lo stato finanziario del Collegio in questi ultimi anni non permise l'esecuzione intera, ma fu eseguito, in mosaico, soltanto il centro del suo menzionato trittico 'Il patto dei Croati con il Papa S. Agatone' (680), invece 'Il battesimo dei Croati' (642) e 'l'incoronazione del Re Zvonimiro tramite Ghebisone, legato del Gregorio VII' (1075) spettano i tempi migliori. Lo stesso Signore ha portato con se oltre 50 pitture ed intende proseguire il suo lavoro artistico nella nuova patria Argentina. Desidera ossequiare Vostra Eminenza Reverendissima e il sottoscritto, con questa sua, lo presenta e raccomanda Baciando la Sacra Porpora di Vostra Em(inen)za Rev(erendissi)ma si professa dev(otissi)mo nel Signore Magjerec.«

14 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Ive Petrića Jozi Kljakoviću, Buenos Aires, 24. VI. 1956., str. 2: »Otišao si, a predhodno se je prodao stan. Taj stan je glasio polovicu na tebe, a polovicu na nas, i to naša polovicu na ime moje žene, a ne na mene, jer kad je 1951 kupljen, ja još nisam imao izprave u redu. Kupljen je bio za 85. 000 pezosa. Ti si u to uložio 65. 000, a ja 20. 000, plus: hrana, čišćenje, svijetlo, plin, pranje, tebi kroz 8 godina. Stan je bio prodan ove god. za 230. 000 pezosa, i moramo praviti računa na bazi toga.«

15 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Jurja Mađerca Jozi Kljakoviću, Rim, 21. II. 1949.: »Imam pred sobom i pismo g. Prof. Meštrovića, u kojem mi zahvaljuje na mojem pismu za Božić i Novu Godinu. Ugodna mu je spomen na Rim i na Zavod. Opisuje teške prilike naših ljudi, koji i ako rado kritiziraju popove, ipak jedino kod njih pomoć naći i dobar savjet tražiti i dobiti mogu. Vrlo mu je žao, što ste oslabili na očima i što niste našli tamo mir i poboljšanje života.«

16 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađercu, Buenos Aires, 4. VII. (19)53.: »Ja radim koliko mogu, t. j., koliko mi moj vid dozvoljava.«

Usp. APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića (Antunu) Bonifačiću, (Buenos Aires), 28. X. (1)955., str. 1: »... da bi tada moje pismo bila jedna konvencionalnost, koja bi zadala posla mojim bolesnim i slabim očima, a Vama oduzela vrijeme čitajući takvo pismo.«

Kljaković se tuži rektoru J. Mađercu da mu je vid gotovo potpuno oslabio i da želi otići iz Argentine. Usp. APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađercu, Buenos Aires, 1. XII. (19)55.: »Prisiljen sam da ostavim Argentinu iz raznih razloga, a najglavniji je razlog moj očinji vid, koji je na izdanku. (...) Sobu kod jedne obitelji ili mali stan trebam imati zbog svog mira i zbog pomoći ukućana / moram pet puta dnevno ukapavati u oči neki medikament, što sam teško mogu učiniti.«

Kljaković obavještava J. Mađerca o onom što namjerava raditi po povratku iz Argentine, ako mu vid dozvoli. Usp. APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađercu, (Buenos Aires), 2. II. (1)956., str. 2-3: »U Rimu bi nastavio slikati – svršio bi Vam kartone za mozaike i eventualno oslikao ona dva prazna polja u crkvi u koliko još vid bude dozvolio.«

što Kljakoviću nije odgovaralo jer bi ostao sam i bez ičije pomoći. Ruža je zbog toga pisala rektoru Mađercu moleći ga da Kljakovića primi u Zavod.¹⁷ Nakon toga, u prosincu 1955. i Kljaković je rektoru uputio dva pisma tražeći prijem u Zavod.¹⁸ Početkom veljače 1956. Kljaković je rektoru poslao i treće pismo u kojem ga obavještava da je odlučio otići iz Argentine i vratiti se u Rim, ako mu rektor dozvoli doći u Zavod, iznoseći i razloge koji su ga naveli na tu odluku.¹⁹ U istom pismu Kljaković novodi i financijske poteškoće koje su ga omele da u Rimu kupi stan.²⁰

Na pisma Ruže Petrić i Joze Kljakovića Juraj Mađerec je odgovorio negativno iznoseći poteškoće u slučaju Kljakovićeve povratka u Zavod. Rektor spominje tešku materijalnu situaciju²¹ i klerički karakter Zavoda.²²

U vezi Kljakovićeve molbe Mađerec je uputio *Pro memoria* kardinalu protektoru Zavoda Petru Fumasoniju Biondiju. Iznio je razloge koji se uglavnom poklapaju s onima koje je prije već naveo i Kljakoviću (materijalne poteškoće, klerički karakter Zavoda), s tim da je naveo i poteškoće koje je Kljaković izazvao svojim pisanjem.²³

17 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma I, Pismo Ruže Petrić Jurju Mađercu, B(ueno)s A(ire)s, 10. VIII. (1)955., str. 1: »Vama je Presvjetli Monsignore vjerojatno poznato, da prof. Kljaković živi u Buenos Airesu u sklopu moje obitelji. Kako moj muž živi u provinciji i već mu je dosta toga osamljenog života, a nema izgleda, da bi se mogao premjestiti k nama, to sam ja odlučila u sporazumu sa prof. Kljakovićem da odem k mužu u provinciju. Ali tada nastaje problem za prof. Kljakovića. On ne može živjeti sam poradi očiju, a ponešto i radi svoje poodmakle dobi. Ovdje je pak takova situacija, da on ne može ovdje nikoga naći sa kime bi se mogao udružiti. Lječnici mu još povrh toga preporučuju Italiju. Obraćam se na Vas Presvjetli, jer znam, da kod Vas, u Vašem Zavodu bi bio kao doma.«

18 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađercu, Buenos Aires, 1. XII. (19)55., str. 1-2; Buenos Aires, 22. XII. 1955, str. 1-2.

19 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađercu, (Buenos Aires), 2. II. (1)956., str. 1, 3: »Ja sam se odlučio na taj korak jer nemam drugoga izlaza. Moj je položaj ovdje više ne održiv. Što se tiče gospodje Ruže, znam, nju i njenu djecu ne ću naći u Italiji ni igdje, ali ona više nije ni ovdje u zajedničkom kućanstvu samnom. Njeni muž, liječnik, povukao je svoju obitelj iz naše zajednice. Sada živim sâm. Ovo sâm sam podvukao, jer sam uistinu sâm; držim se one stare talijanske poslovice: 'Meglio solo che mal' accompagnato'. A sâm živiti ne mogu, jer sam poluslijep čovjek, komu je polumrak mrak i koji bez bojazni ne može preći ulicu, da ne bude u opasnosti od automobila. Zato selim u Rim, računajući da će me tamo netko prihvatiti – vjerujem da tamo ima ljudi koji još imaju srca. (...) Uzevši u obzir sve to, pogotovo uzevši u obzir stvorenu situaciju odlaskom gospodje Ruže i njene djece iz zajedničkog kućanstva, dolazim do zaključka, da se ja ne mogu održati u ovakvom stanju u kakvom se danas nalazim, kraj tolikih neprijatelja, bez da me netko prihvati, gdje bi mogla imati mir i sigurnost. Zato se obraćam na Vas Monsignore, da izradite da se mogu ponovo vratiti u Zavod, kome ste Vi Rektor.«

Razdvajanje obitelji Petrić i Kljakovića potvrdila je i Ruža Petrić u pismu rektoru Mađercu. Usp. APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma II, Pismo Ruže Petrić Jurju Mađercu, B(ueno)s A(ire)s, 1. II. 1956.: »Uzimam si slobodu obavijestiti Vas, da sam se preselila iz Solisa 688, gdje je ostao sam gosp. prof. Kljaković.«

20 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađercu, (Buenos Aires), 2. II. (1)956., str. 2: »Po informacijama koje mi je Dr. Bošnjak dao i skupoci koju je iznio, ne dolazi u obzir kupnja jednog stana kako sam u početku mislio. Ne dolazi već ni iz razloga, što moj skromni kapital, danas se već za trećinu smanjio usljed pada naše valute.«

21 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma II, Pismo Jurja Mađerca Jozi Kljakoviću, Rim, 29. I. 1950., str. 1-2, »Ja bi za Vaš primitak u Zavod i ovaj puta morao imati dozvolu uzoritog Kard. Protektora. Ovom mu zgodom nebi mogao navesti kao razlog primitka, vaš rad na dovršenju predvidjenih mozaika, jer bi mi mogao reći, da treba najprije misliti na isplatu duga, a tek onda na dovršenje mozaika.« Pismo gotovo u cijelosti objavljeno u: J. Dukić 2001, str. 763-764.

22 APHZSJ, Rektorat, Pismo Jurja Mađerca Ruži Petrić, Rim, 21. VIII. 1955.: »Od godine 1947 do danas se puno toga promijenilo. Sve iznimne ratne dozvole, su opozvane. Na disciplinu u Zavodu se strogo paži. Iz pojedinih Zavoda su se morale ukloniti ne samo lajičke osobe, nego i crkvene, koje se ne bave crkvenim studijem. U godišnjoj relaciji, ja šaljem svake godine Kongregaciji, ne samo izvještaj o radu mlade gospode, što se nalaze u Zavodu kao studenti, nego i od preč. gg. gostiju (Prof. Lukas, Mons. Golik, Mons. Jesih, Vinko Brajević, Prof. Draganović) da se vidi, da i oni korisno su zabavljani poslom, da nisu na uštrb zavodske discipline i da su se znali prilagoditi zavodskom dnevnom redu. Kad bi ja danas molio dozvolu boravka lajičke osobe u Zavodu, ne bi je stalno dobio. Vi znate i sami, da se poslije rata mnogo pisalo a i danas se piše. Mnogiput se iznose stvari, za koje bi bilo mnogo bolje da su ostale u duši pisca prešućene. Sve se to čita, sve se to prati. Tako se saznalo, za mnoge stvari, koje su se po raznim rimskim zavodima dešavale, pak je to sve sklonulo one na Kongregaciji, da malo pritegnu uzde i žele strogo opserviranje zavodskih statuta. Imajte, gospodjo, na pameti i to, da sam ja u Zavodu Sv. Jeronima stvarno Hrvat – Rektor, ali pravno može biti na mojem mjestu i stranac. Zato valja pomno paziti da se granice gdje ne prekorače. Znate i sami da nemamo nigdje nikoga na svijetu koji bi nas u slučaju kakove nezgode mogao u zaštitu primiti. Podavši Vam jasnu sliku stanja u kojem se Zavod Sv. Jeronima nalazi, držim da niti Vi, niti dragi gosp. Prof. Jozo, se neće ljutiti, što na Vaše pismo mogu i moram dati samo negativan odgovor. Vi velite, da je Prof. Jozi uspjelo njegovim radom sakupiti sredstava za život, pak gdje će naći hranu, tamo će naći i stan. Mi ćemo mu svi u okviru naših mogućnosti pomoći.«

23 APHZSJ, Rektorat, Pro memoria, Roma, 12. II. 1956., str. 2, br. 4: »La presenza di un uomo, che si è urtato con molte persone ed ha contro di se il risentimento più o meno giustificato di molti, metterebbe il Collegio e la Direzione in una situazione incresciosa. Non parlo poi della reazione del regime di Tito, il quale potrebbe accusare il Collegio di non servire a scopi ecclesiastici e quindi creare nuove accuse e difficoltà alle Autorità Ecclesiastiche.« Usp. i APHZSJ, Rektorat, Agenda Jurja Mađerca, 13. IV. 1950.: »Koliko bi stajalo postavljanje mosaika (?) Bili bilo postavljanje mosaika prilika, da prof. Kljak. bude primljen u Zavod? Da li je momenat za postavljanje podesan dvaju mosaika, za koji zlobnik može reći da su politički i izazovni(?) (...) Stvar Kvirinalu se mora jasno predstaviti da ne prigovara Upravi, da ga nije jasno i pravo izvijestila.«

Rektor je ovim spisom htio na vrijeme obavijestiti protektora u slučaju da mu se Kljaković obrati pismom, i predložio mu je negativan odgovor.²⁴

Unatoč neizvjesnosti Kljaković se doselio u Rim početkom ili sredinom travnja 1956. To potvrđuje pismo koje mu je u Rim uputila Ruža Petrić iz Buenos Airesa 27. travnja 1956.²⁵ Do kraja 1956. Kljakoviću su stizala pisma na adresu Sv. Jeronima.

U kolovozu 1956. bilo je prepirke oko ključa za neki stan (vjerojatno zavodski). Rektor je tražio da ga prijašnji stanar preda njemu, a Kljaković je molio rektora da ga preda njemu.²⁶ Što je bilo na kraju, iz Agende nije moguće saznati. Iako Kljaković u to vrijeme nije boravio u Zavodu, za Zavod je napravio dva pokrajna mozaika i naslikao nekoliko slika. O ostalim djelatnostima u Rimu moći će se nešto više reći tek kada se prouči Kljakovićeva korespondencija i ostali izvori.

Na kraju životnoga puta Kljaković se u proljeće 1968. odlučio vratiti u Zagreb, kojega je, kao što je već rečeno, napustio u proljeće 1943.

Proučavajući Kljakovićevu ostavštinu, ponajviše njegovu korespondenciju, mogu se vidjeti i razlozi

njegova povratka u domovinu. Prije svega valja istaknuti da starost nije bila jedini razlog. Uzroci Kljakovićeva dolaska u Hrvatsku ponajprije su oslabljen vid, dugogodišnja odvojenost od obitelji, razočaranje u emigraciju, u novi komunistički režim u Hrvatskoj. Kljaković se, po svoj prilici, posebno plašio političkih pritisaka. Jedan takav je sačuvan u anonimnoj pisanoj prijetnji.

Kao što je već spomenuto, Kljaković se neposredno nakon rata namjeravao vratiti u Hrvatsku.²⁷ Kako je vrijeme odmicalo, promijenio je odluku.²⁸

Posebnu brigu Kljakoviću je zadavalo slabljenje vida, što se može jasno pratiti u pismima iz 1949.²⁹, 1953.³⁰, i 1955.³¹ U drugom pismu iz 1955. Kljaković se tuži rektoru Zavoda Mađerca da mu je vid gotovo potpuno oslabio i da želi povratak u Rim.³² U veljači 1956. Kljaković obavještava Mađerca o onom što namjerava raditi po povratku iz Argentine, ako mu vid dozvoli.³³ O slabljenju vida Kljaković u veljači 1964. govori i Vinku Nikoliću.³⁴ U ožujku 1965. Kljaković sve teže piše.³⁵ U nedatiranom pismu Kljaković o bolesti očiju i liječenju piše i Ivanu Meštroviciću.³⁶ Slabljenje vida ubrzao je srčani udar, koji

24 APHZSJ, Rektorat, Pro memoria, Roma, 12. II. 1956., str. 2, br. 5: »Per tutti questi motivi, come pure per alcune considerazioni sul carattere del Sig. Kljaković, molto esuberante e difficilmente adattabile al riserbo e all'isolamento che la vita del Collegio richiede, credo opportuno respingere la richiesta del Sig. Kljaković, e mi sono permesso esporre quanto sopra a Vostra Eminenza, perché abbia gli elementi necessari onde giudicare qualora il medesimo Sig. Kljaković si rivolgesse a Lei, quale Protettore del Collegio.«

25 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Ruže Petrić Jozi Kljakoviću, Buenos Aires, 27. IV. 1956.

26 APHZSJ, Rektorat, Agenda Jurja Mađerca, 8. VIII. 1956.

27 Usp. J. Kljaković 1992, str. 292: »Da nisam bio u Bariju i upoznao partizane iz bliza, po svoj prilici vratio bih se bio u domovinu, kako sam prije bio odlučio.«

28 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Ivanu Meštroviciću, bez datuma, str. 4: »Doma se ne vraća nitko, čak ni Meštrovicić, a iz doma bježi svatko komu se pruži prilika.«

29 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Jurja Mađerca Jozi Kljakoviću, Rim, 21. II. 1949.: »Imam pred sobom i pismo g. Prof. Meštrovicića (...). Vrlo mi je žao, što ste oslabili na očima (...).«

30 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađerca, Buenos Aires, 4. VII. (19)53: »Ja radim koliko mogu, t. j., koliko mi moj vid dozvoljava.«

31 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića (Antunu) Bonifačiću, (Buenos Aires), 28. X. (1)955., str. 1: »... da bi tada moje pismo bila jedna konvencionalnost, koja bi zadala posla mojim bolesnim i slabim očima, a Vama oduzela vrijeme čitajući takvo pismo.«

32 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađerca, Buenos Aires, 1. XII. (19)55.: »Prisiljen sam da ostavim Argentinu iz raznih razloga, a najglavniji je razlog moj očinski vid, koji je na izdanku. (...) Sobu kod jedne obitelji ili mali stan trebam imati zbog svog mira i zbog pomoći ukućana / moram pet puta dnevno ukapavati u oči neki medikament, što sam teško mogu učiniti.«

33 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađerca, (Buenos Aires), 2. II. (1)956., str. 2-3: »U Rimu bi nastavio slikati – svršio bi Vam kartone za mozaike i eventualno oslikao ona dva prazna polja u crkvi u koliko još vid bude dozvolio.«

34 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Vinku Nikoliću, Rim, 26. II. (19)64., str. 1: »Medjutim, kad sam dobio Reviju i kad su mi pročitali taj moj osvrt...«

35 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jozi (?), Rim, 11. III, 1965.: »Danas ja teško pisati mogu i kad pišem moram imati nekog pokraj sebe, da mi pročita što sam napisao i da mi postavi pero tamo gdje trebam započeti ili nastaviti pisati.«

36 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Ivanu Meštroviciću, bez datuma, str. 4: »O svojoj bolesti očiju, mislim da sam Vam već pisao u prošlom pismu. Vršio sam kuru s jednim (?) njemačkim lijekom što se zove 'Vaskulat'. (...) Mogu malo slikati i mogu malo pisati. (...) Ja mislim, možda ludo mislim, da je bolje i kap doživiti, nego slijep biti.«

se dogodio u Rimu 1967., vjerojatno u proljeće, za vrijeme rada na trećem mozaiku u Zavodu sv. Jeronima.³⁷

Unatoč nesporazumima u obitelji, što će se posebno očitovati u vezi ostavštine, dugogodišnja odvojenost i smrt supruge Antonije, rođene Kablar, u Zagrebu 10. siječnja 1965., bez ikakve sumnje utjecali su na Kljakovićev povratak u domovinu.³⁸

Sljedeće što je nagnalo Kljakovića na povratak u Hrvatsku su razmimoilaženja s brojnim osobama u domovini i inozemstvu, od kojih su neka prerasla u otvorene sukobe. Od postojećih izdvajamo Kljakovićevo razočaranje u Ivana Meštrovića, neslaganje s poslijeratnom politikom Krunoslava Draganovića i Vinka Nikolića.

Iako su Kljaković i Meštrović po naredbi Ante Pavelića zajedno tamnovali u Zagrebu, dijelili gotovo istu sudbinu u izbjeglištvu i često se dopisivali, iz nekih se Kljakovićevih pisama može vidjeti da su se, što je

vrijeme više odmicalo, sve više međusobno udaljavali. Za potvrdu donosim samo dijelove iz dvaju Kljakovićevih pisama.³⁹

Veliko ogorčenje u Kljakoviću izazvala je poslijeratna politika Krunoslava Draganovića i Vinka Nikolića obzirom na novi poredak u Jugoslaviji i ponašanje Crkve prema vlasti. Naime, prema Kljakoviću, Draganović kao zagovornik nepopustljive crkvene politike i protivnik politike međusobnih ustupaka nanio je nepravdu hrvatskim biskupima, rektoru Zavoda sv. Jeronima i Vatikanu. U članku »Hrvati na II. vatikanskom koncilu«, koji je Vinko Nikolić objavio u Hrvatskoj Reviji s potpisom *Vigilantibus Iura*, Kljaković je vidio mentorstvo Krunoslava Draganovića. Tom članku u istoj Hrvatskoj Reviji slijedio je Kljakovićev odgovor. Međutim, Kljakovića je razljutio postupak Vinka Nikolića koji je njegov »Osvrt« na članak objavio u izmjenjenom obliku.⁴⁰ Nakon toga slijedila su još dva pisma, jedno u

37 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Antunu Augustinčiću, Rim, 13. V. 1967., str. 1: »Danas sam ja, dragi Toni, skoro potpuni invalid. Na svršetku zadnjeg mozaika na Zavodu Sv. Jeronima, uslijed velikog napora, koga sam u poodmaklim godinama izvađao, moje je srce popustilo, srčani infarkt me je prikovao uz krevet blizu tri mjeseca. Uslijed tog dugog ležanja i uslijed poremećenja olabavljenog srca, izgubio sam i drugi centar lijevo oka sa kojim sam mogao čitati, slikati i pisati. I više nisam ni sa tim jedinim centrom progledao. Pišem još uvijek praksom pisanja i tehnikom pisanja, ali svakom danom sve to slabije.«

38 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Osobni dokumenti, Osmrtnica pok. Antonije Kljaković. Antonija je preminula u Zagrebu, u nedjelju 10. siječnja 1965. u 81. godini života. Pogreb se obavio na Mirogoju u srijedu 13. siječnja, a misa zadušnica se služila 14. siječnja u crkvi sv. Marka, u kojoj je Kljaković naslikao freske.

39 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jozi (?), bez datuma, str. 1: »Meni je loše sa očima, svakim danom sve slabije vidim. Meni ide loše i materijalno – živim isključivo od onoga što si mi ti pribavio ili sam doprinio. Htio sam te osloboditi te skrbi, zato sam Meštroviću pisao, da on preko Staroga nešto poradi za mene. On kroz cijelo ovo vrijeme od kada sam doznao za moju bolest, nije ništa učinio da mi pomogne. Ništa nisu učinili ni oni, koji su se oko njega okupljali i njeđa neprestano dizali, da uz njega budu oni veći.« Slijedi Kljakovićevo mišljenje o Meštroviću i njegovim slabostima. Kljaković se ne slaže kako je Meštrović zamislio njegov povratak u domovinu. Usp. APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jozi (?), bez datuma, str. 1-4: »Medjutim ono kako je Meštrović zamislio rješenje moje materialne situacije, ono je stoputa gore, ne samo gore nego bi se moglo reći, da je upravo bizantski perfidno. On je, bez da je mene pitao, bez da mi je čak pisao o tome, vodio pregovore sa Ritigom, izgleda čak i sa Gjilasom, da se ja vratim doma, da dovršim dvije neizvedene afreske u Markovoj Crkvi, da ponovo me vrate na Akademiju, zatim penziju i onda da mi dva živimo na dalmatinskom suncu ili u Rimu. On se isto misli vratiti doma, piše mi. I ja sam duboko uvjeren, da bi se on sutra vratio doma, ako ne dobije spomenik 'Židovu Mučeniku', i ako bi ja htio ići sa njime jer se sam boji. (...) Napisa sam mu i to, da se govori ovdje, da masoneria preko Pavla, je onu njegovu izjavu isfrizirala (?) i da nastoji skloniti ga na povratak kući. Zato Meštrović, cijelo vrijeme moje nesreće nije ništa htio učiniti da mi pomogne. I to je jedan od načina da me prisili vratiti se doma.« Slijedi tekst u kojem Kljaković opisuje negativnu stranu Meštrovićeve ličnosti. (...) Mislim da onima doma nije stalo do mene, ali misle da bi mojim povratkom Meštrovića doma doveli.«

40 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Vinku Nikoliću, Rim, 26. II. (19)64., str. 1: »Vase pismo od 24. 1. 64. godine u kome mi javljate, da ste stampali moj osvrt na članak 'Vigilantibus Jura', mene je obradovao, pogotovo, kad ste nadodali da su Vam mnogi to spocitnuli. Drugo Vase ljubazno pismo puno postovanja prema meni uvjeravalo me je da ste osvrt stampali u cjelosti kako sam ga ja napisao, i da je taj moj osvrt raspršio maglu Vase zablude (u toj zelji sam ja i napisao onaj stavak o Vama). Jos nesto, po tom Vasem pismu ja sam i zaključio, da ste Vi mnogo superiorniji od onih, koji su Vam to spocitavali. Medjutim, kad sam dobio Reviju i kad su mi pročitali taj moj osvrt, nemalo sam se zacudio da ste se Vi usudili moj članak preudesavati u korist 'Vigilantibus Jura'. Taj Vas balkanski postupak, jednak je uredniku pariskog 'Savremenika', koji je na isti nacin falsificirao moj članak 'Deplasirane Price', koji je prestampao iz 'Hrvatskog glasa'. Time ste izjednacili hrvatsku hiljadu godisnju kulturu sa bizantskim balkanizmom Boska Vracarevica. (...) Završavam pismo trazeci od Vas, da se u iducem broju Revije izvinete meni zbog nedozvoljene preinake smisla mogog osvrta. I ako zelite da ostanem i dalje suradnik Vase Revije, trazim da se izvinete svima onima koji su negativno i nepravedno ocijenjeni u spisu 'Vigilantibus Jura' Pozdravljam Vas, ali bez postovanja, jer onaj koji se je prema meni ponio kao prema balavcu, ne zaslujuje moje postovanje, dok ne ispravi tu svoju drskost.«

rujnu,⁴¹ a drugo u listopadu 1964.⁴², u kojima Kljaković obrazlaže svoj stav, traži ispriku od Vinka Nikolića, objavu cjelovitoga teksta, te prijeti prekidom suradnje u Hrvatskoj Reviji.

Ovim sukobima svakako valja pridodati Kljakovićeve žestoke napade na Antu Pavelića i njegovu politiku. Svoje mišljenje o Paveliću i ustaštvu Kljaković je iznio u nedatiranim pismima Vinku Nikoliću,⁴³ Ivanu

Meštroviću,⁴⁴ i Jozi,⁴⁵ čije prezime iz sadržaja više pi-sama nisam uspio odgonetnuti. Nadalje, Kljaković svoj stav iznosi i u pismu Antunu Bonifačiću,⁴⁶ književniku i političaru, koji je zajedno s Vinkom Nikolićem pokrenuo Hrvatsku Reviju, nakon čega su se razišli. Bio je i voditelj Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta (HOP).

S velikim ogorčenjem Kljaković je pisao o partizanima i Titu, kao i o novom poslijeratnom komunističkom

41 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Vinku Nikoliću, Rim, 16. IX. 1964., str. 1-2: »Ovo moje pismo je odgovor Vama na cirkular, koji ste uputili na bataljun naših kulturnih suradnika za izdanje jedne spomen-knjige o kardinalu Stepincu, povodom njegove 5 godišnjice smrti. Nemalo sam se začudio, da ste moje ime uvrstili u suradnika tog Revijinog izdanja. Meni je žao, gosp. Nikoliću, da i danas poslije mog Osvrta Vi nastavljate istim putem, zapravo stramputicom na koju su Vas 'Vigilantibus lura' navukli tako, da Vas ja kraj najbolje volje od njih odvratiti ne mogu. Nema dugo vremena, da sam Vam ja dostavio moj Osvrt na spis bezimernih kukavelja (koji nisu bezimeni, jer imaju ime i prezime, koje su zatajili, jer ih je bilo strah da ga otkriju) a koji ste Vi bez moga znanja okljaštrili i cenzurirali, prebacivši smisao istoga na drugi kolosijek. Tim povodom, ja sam u tom svom Osvrtu možda malo i drastično osvrnuo se i na Vas kao urednika i vlasnika Revije, vjerujući da ćete Vi povući konsekvence, koje sam Vam ja otvoreno i jasno predočio. Na kraju tog stavka o Vama i Reviji, ja sam Vam napisao: '...da gosp. prof. Nikolić treba osloboditi svoju Reviju od tog balkanskog 'mirisa' i prebaciti ga na autore tog spisa, objavivši njihova imena u idućem broju Revije, ili barem u Reviji jasno požaliti nanesenu nepravdu prema hrv. biskupima, rektoru sv. Jeronima i Vatikanu. U protivnom slučaju, mene više ne treba smatrati svojim suradnikom'. To nisam napisao, da Vas uvrijedim ili ponizim, nego u namjeri da Vas vratim na put, kojim ste do tada Reviju vodili, ali Vi ste ostali uporan na putu 'Vigilantibus lura', i zato sam ja prisiljen tim Vašim stavom da ostanem na objavljenoj izjavi, da ne ću više biti suradnik Vaših izdanja. Ako želite, da ja uistinu sudjelujem u toj Vašoj knjizi o kardinalu Stepincu, onda tražim od Vas, da uputite pisma, kojima ćete požaliti Vaše posvojenje spisa 'Vigilantibus lura' – na prvom mjestu Mons. Franji Šeperu, nadbiskupu zagrebačkom – za sve biskupe –, Mons. Kokši – osobno i za Zavod Sv. Jeronima, a i Vatikanu također. I kad mi Mons. Šeper i Mons. Kokša pokažu ta pisma, ja ću Vam onda poslati moj prilog za tu knjigu. Ukoliko to ne učinite, onda Vam zabranjujem, da nijedan moj članak i nijednu reprodukciju moje slike više ne donosite u Vašoj Reviji i u Vašim izdanjima.« Slijedi Kljakovićevo mišljenje o suradnicima, čija imena ne navodi, koji bi trebali poslati prilog za knjigu o kardinalu Stepincu.

42 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Vinku Nikoliću, Rim, 21. X. 1964., str. 1-2: »Za razliku od Vas, ja sam onaj, koji se borim protiv onih koji ugrožavaju Hrvatsku, a to su Srbi i komunisti. Za vrijeme N.D.H. svi vi, koji ste razne službe obavljali, već onda ste se počeli boriti protiv onih koji nisu ugrožavali Hrvatsku. Na prvom mjestu nalazio se nadbiskup Stepinac, koga su ondašnje vlasti na čelu s poglavnikom tražile od Sv. Stolice, da ga makne za zagrebačke nadbiskupije. Čime je on ugrožavao hrvatsku – pitam Vas?! Čime su ugrožavali Hrvatsku Meštrović i ja... da smo trebali biti utamničeni? Čim su ugrožavali hrvatsku Vokić i Lorković i mnogi drugi, koji su bili isto takovi patriote kao što ste bili Vi i 'Vigilantibus' – ako ne i veći?! Iz spisa 'Vigilantibus lura' izključivo proizlazi, da ugrožavaju hrvatsku hrvatski biskupi u domovini, Uprava Zavoda sv. Jeronima u Rimu i Vatikan. I drugi nitko.«

43 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Vinku Nikoliću, bez datuma, str. 1: »Vi ste bili ustaša i ispjevali ste odu 'suverenu Paveliću'. U Rimu sam Vam odbio želju, da donesete moju sliku 'Pribijanje Isusa na križ' na omotu Vaše zbirke pjesama. Nisam to učinio da podcijenim Vaše pjesme, nego zato što nisam htio suradivati sa ustašama, jer te ustaške zablude dale su negativan rezultat i za hrvatsku zemlju i za hrvatski narod. Istina, oni divni mladići, koji su dali svoje živote za Hrvatsku, dali su iz prevelike ljubavi za tu svoju zemlju. Ne odričem preveliku ljubav za Hrvatsku onima koji su ih vodili. Ali oni su svojim zagrljajem velike ljubavi Hrvatsku skoro ugušili i ostavivši je u agoniji, sramotno pobjegli. Od toga doba do dana današnjega, Hrvatska se nalazi u agoniji. Vi ste hrvatski pjesnik, Vi ste naobražen čovjek i Vi ste došli svojim razmišljanjem ili svojom pjesničkom intuicijom do saznanja, da je Pavelićeva avantura najkobniji udes, koga je Hrvatska i hrvatski narod, u svojoj dužoj historiji doživio.«

44 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Ivanu Meštroviću, bez datuma, str. 1: »Kad pročitate knjigu, ja Vas molim da mi kažete Vaše mišljenje o njoj. Stalo mi je do Vašeg mišljenja. Bonifačić je napisao vrlo dobru recenziju o knjizi, a ustaše su me napale, napast će me i Srbi, po svojoj prilici i partizani. Medjutim svi dobronamjerni i čestiti ljudi su s knjigom zadovoljni.«

45 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jozi (?), bez datuma, str. 10: »Pravi Hrvat i danas žali i žaliće dok bude posljednjeg Hrvata, nad zlikovnicima, koje je Pavelić i njegova banda u ime Hrvata načinila.«

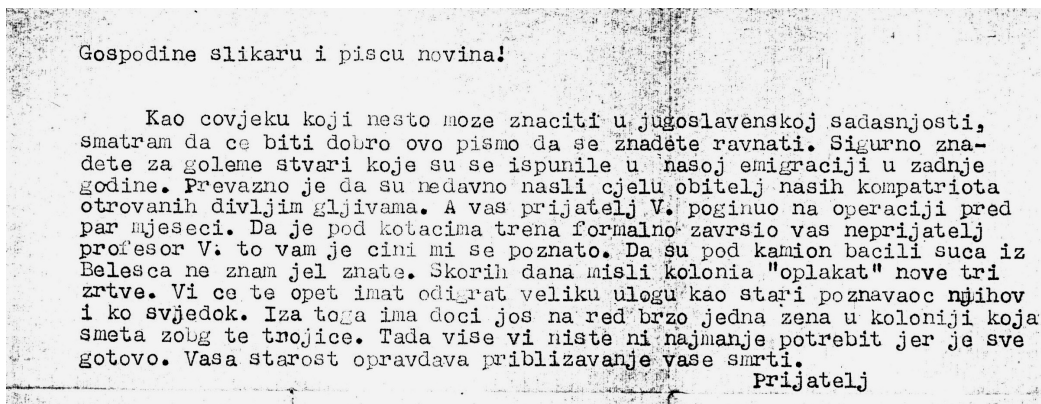
46 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića (Antunu) Bonifačiću, (Buenos Aires), 28. X. (1)955., str. 1-3: »Mi smo do sada vidjeli u svakom našem čovjeku Anđela božjeg i borca za jednu našu zemlju i za Boga. Možda takovih ljudi još ima u našoj zemlji, ali u našoj novoj emigraciji, dragi Bonifačiću, ima ih vrlo malo. (...) Mnoge istine što ste Vi iznijeli u Vašim esejima, neke po svojoj vidovitosti, neke po svojem instinktu, neke svojom intuicijom umjetnika, izgleda mi da niste do danas povukli konsekvence iz tih iznesenih istina. Tezu koju ste obradili u svome romanu 'Bit će te kao Bogovi', primjenite na 'Nezavisnu'. Bit će Vam onda jasan i treći Antun (Pavelić) i svi doktori Vranešići sa 'rasnim zakonom' o Židovima i svi ne pisani zakoni o Srbima i 'nedostojnim' Hrvatima. Onda će Vam biti jasan i prof. Ljudevit Tomašić, koji je zajedno sa 'velikim domobranskim strategom', sabotirao poziv Engleza za ukopčavanje Hrvat(skih) Domobrana (umjesto partizana) u savezničku vojsku. Onda će Vam biti jasni i svi oni 'Hrvati', koji su mene napadali lično / kao i Vas /, zbog moje knjige, koja je stoposto hrvatska kao i Vaša. Onda će Vam biti jasno kome je još danas potrebit Pavelić i ustaštvo. Onda će Vam biti jasno, kome je danas potrebito prikazivati Kardinala Stepinca, da je bio za Pavelićevu 'Nezavisnu'. (Precrтана posljednja rečenica, pr. a.) Nemojte me krivo razumjeti. One čestite ustaše, koji su nasjeli toj Pavelićevoj bezdušnoj šali, ja duboko žalim. Žalim sa iskrenom sućuti sve one koji su dali svoje živote, vjerujući da ih daju za Hrvatsku. Meštru svijtu hulja, kako bi kazao Krleža, nasjeli su mnogi i iza sloma i izgubili svoje živote.«

poretku u Hrvatskoj. Za Kljakovića je Tito bio gori od Staljina.⁴⁷ Nadalje, sa žalošću govori o partizanskim zločinima⁴⁸ i protiv novoga poretka u Jugoslaviji.⁴⁹ Prema pisanju Ruže Petrić, Kljaković se osobito plašio jugoslavenskih komunista.⁵⁰ Sam Kljaković piše Meštroviću o »anđelima čuvarima« koji su posvuda.⁵¹

Za potvrdu da je Kljakovićev strah bio opravdan, donosim preslik anonimnoga prijetećeg pisma na listu

papira, upućenoga upravo njemu kako bi ga zastrašio. U pismu se navodi tko je u emigraciji nastradao i tko bi sljedeći trebao umrijeti. Po svoj prilici iza pisma stoji jugoslavenska tajna služba.

Kljakoviću su u teškim trenucima pokazale razumijevanje samo rijetke osobe, među kojima je izvjesni Jozo,⁵² kao i nepoznata osoba koja mu je iz Buenos Airesa u Rim uputila anonimno pismo potpore.⁵³

Slika 2

Preslik anonimnoga prijetećeg pisma Jozi Kljakoviću (APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I)

- 47 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozе Kljakovića Jozi (?), bez datuma, str. 2: »Pitao sam ga (I. Meštrovića, pr. a.), bili on mogao, po duši, uzeti odgovornost, za ono što bi se moglo dogoditi meni, kada bi se vratio u domovinu, poslije mojih napisa 'Zašto me biješ' 'Ljudima dobre volje' i pisam Krnjeviću koja su njemu poznata. Još sam mu napisao: 'Istina ni ovo zapadno cvijeće ne miriše puno ljepše od Ljubičice bijele, ali ipak dozvoljava ljudima umrijeti na svome krevetu – ne mora se umirati na betonu Lepoglavske tamnice'. Aludirao sam na Tartagliu na Stepinca i druge. Ja sam mu pisao, da je za nas Tito i Staljin jedno te isto; dapače za nas Hrvate Tito još gori, komuniste je i za održati se na vlasti dozvolio je Srbima da provadjaju svoje šovinističke i imperialističke planove, što Staljin nebi dozvolio jer njemu su svejedno Srbi ili Hrvati, on nebi ovisio ni o jednim ni drugima.«
- 48 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozе Kljakovića (Antunu) Bonifačiću, (Buenos Aires), 28. X. (1)955., str. 3: »Tu vojsku (Nezavisne Države Hrvatske) je, navodno, imao spasiti 'V' 3, mišoljčci 'S bielom zastavom preko Alpa' u starom, rasklimanom 'Puchu', od Klagenfurta prema Caserti, svadjajući se putem sa engleskim kuharima i engleskim narednicima, dok u isto vrijeme partizani su obavljali svoj posao kod Blaiburg-a i Maribora.«
- 49 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozе Kljakovića Jurju Mađeru, (Buenos Aires), 2. II. (1)956., str. 2: »Uzrok mojoj današnjoj teškoj situaciji, uz bolest očiju, jeste mržnja i osveta ljudi 'novog poretka' zbog mojih napisa i moje knjige, gdje sam razotkrio njihov ružni posao. Naročito ih smeta moj članak o Kardinalu Stepincu, koga ste po svoj prilici pročitali u Glasu Sv. Antuna. Zato oni hoće ili da me izvan domovine satru, ili da me prisile na povratak u domovinu, gdje bi me opet satrli. To moje hrvanje s njima je beznažno, ako mi nitko ne će pomoći. Ono vodi k najgorem, jer ja ne mogu biti ono što nisam. Zato će se ovo moje pismo otegnuti, jer je ono apel na Vaš kršćanski poziv, na Vaš patriotski osjećaj i na Vašu ljudsku savjest, savjest jednog zrelog i sredjenog čovjeka. Oni koji Vam budu šaptali protiv mene, znajte da su u njihovoj službi bez obzira kome staležu pripadaju.«
- 50 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Ruže Petrić don Ivanu (Kalajziću), Buenos Aires, 5. II. 1957., str. 1-2: »On nije tako dugo izlazio iz kuće dok ga g. Stanković nije obavijestio da je članak (Anđeli čuvari) štampan, a i tada još dugo nije izlazio bez pratnje. Tim napadajem g. Raića, gosp. Kljaković prestrašio se do kraja (jer je već prije pomalo strahovao) za svoj život od jugoslavenskih komunista. A Vas je don Ivane povezao s njima. Tada je stvorio čvrstu odluku, da napusti Argentinu, ali nije htio, da se dijeli kapital od stana.«
- 51 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozе Kljakovića Ivanu Meštroviću, bez datuma, str. 4: »Čovjek počima sumnjati, da svaki naš iole pozitivniji čovjek, ima svog 'anđela čuvara'.«
- 52 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozе Kljakovića Jozi (?), bez datuma, str. 5: »Nemoj zamjeriti Jozo na mome bezobrazluku. Ja danas nemam nikoga osim tebe. Ti si moj tijelobrižnik i moj dušobrižnik, na tebe se obraćam za pomoć, tebi se jadam kada mi je teško.«
- 53 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Anonimno pismo, Buenos Aires, prva polovica veljače, 1962. Žig na kuverti nosi datum 9. veljače 1962. Tekst glasi: »Poštovani profesore! Vjerojatno se nalazite u teškoj situaciji i žao mi je da Vam zbog velike udaljenosti ne mogu biti pri ruci. Sudeći da Vam je jako neugodno po tome što je ovdje uzbuna i hajka na Vas – dovode Vas u vezu kao krivca za smrt Meštrovića, Nikšića i Stojadinovića. Ne znam Vam objasniti zbog čega je to.

Pozdrav

Neznani

Buenos Aires, prva polovica mjeseca veljače 1962.«

A M B A S A D I
 P. S. R. JUGOSLAVIJE
 R I M

Predmet : prof. JOZO
 KLJAKOVIĆ

Nakon mnogih pokušaja predstavnika današnjih jugoslavenskih Vlasti, da se povrata u domovinu, nijedan nije bio ostvaren, iako ja nikada taj njihov prijedlog definitivno nisam odbio. Stvar je zapela na tome, što sam uvijek tražio, na prvom mjestu, da mi se izprazni stan u vlastitoj kući od sustanara, zato što nisam imao ni gdje spavati, ni raditi i živjeti u miru. Drugo, ja sam tražio da mi se odredi penzija od koje bi ja mogao živjeti u domovini. Imam 33 godine efektivne službe - što u Srbiji, što u Hrvatskoj - i imam 55 godina javnog slikarskog rada. Bio sam redoviti profesor Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu.

Zadnji pokušaj za moj povratak u domovinu nije učinjen od predstavnika današnjih Vlasti u Jugoslaviji, nego od mog prijatelja i kolege kipera i majstora Antuna Augustinčića uz suglasnost naših Vlasti u domovini / Gg. Dr. Vladimira Bakarića i Ivana Krajačića /.

On je jedini od mojih kolega, koji se je sjetio svoga učitelja i kolega, da se vratim u domovinu, uzevši u obzir moje uvjete za moj povratak kući.

Danas nakon konstelacije u kojoj se nalazi moja domovina, odlučio sam, da se vratim kući, ako bi naše Vlasti prijedlog, koji je Augustinčić prihvatio u razgovoru s mojim sinom, a s kojim se je saglasio i predsjednik Sabora Ivan Krajačić, to jest, da mi oslobode stan u kome sam živio i djelovao i da mi odrede penziju od koje bi mogao pristojno živjeti.

Rođio sam se u Solinu /Balona/, Dalmacija, 10. ožujka 1889. Izlagao sam javno prvi puta 1910 u Zagrebu s grupom "Medulić". Zatim sam izlagao god. 1911 na internacionalnoj izložbi u Rimu u Srpskom Paviljonu.

Nakon toga sudjelovao sam na svim izložbama u domovini i na svim izložbama u inostranstvu na kojima su sudjelovali umjetnici iz Domovine Hrvatske.

1943. nakon što sam bio pušten iz zatvora u NDH-a, omogućeno mi je da podjem u Rim izvesti mozaike na pročelju zgrade Zavoda Sv. Jeronima. Kroz to vrijeme u Rimu sam izradio još 50 uljenih slika. S tim slikama otputovao sam u Argentinu i napravio izložbu. Kratko vrijeme nakon izložbe ja sam skoro oslijepio potpuno. Kad su mi liječnici vratili nešto vida, počeo sam se baviti književnošću i publicistikom, jer još nisam mogao slikati. Nakon godinu dana toliko mi se očni vid popravio, da sam ponovno mogao slikati. E da sam napravi i drugu izložbu u Buenos Airesu. Tada je osam godina mog boravka i rada u Buenos Aires-u, povratio sam se 1956 ponovo u Italiju kao Argentinški građanin, a da nikad nisam otkazao Jugoslavensko podanstvo.

Ovaj podnesak upućujem Jugoslavenskoj Ambasadi u Rimu s molbom, da pomogne ostvariti moju odluku za povratak u domovinu.

Rim, 1.3. 1967.

S poštovanjem

Slika 3

Preslik dopisa Jozе Kljakovića Ambasadi F(ederativne) S(avezne) R(epublike) Jugoslavije u Rimu, Rim 1. III. 1967. (APHZS, Kljakovićeva ostavština, Pisma I)

Rim, 13.5.1967.

Dragi Augustinčiću !

Nešto malo prije događaja na Brionima, dobio sam vijest od sina, da ste Vi pokrenuli inicijativu za moj povratak u domovinu. Sjetio sam se, dragi Toni, godine 1925 u Parizu, kad je moja grobna ploča bila skoro do kraja otvorena uslijed teške porebrice, da ste Vi svakog predvečerja dolazili k meni i do kasno iza ponoći mijenjali mi obloge za rastjerati eksudat, koji me je držao neprestano u temperaturi do 40 stupnjeva. To Vam ja, Tone, nisam zaboravio i neću nikad zaboraviti.

Neću Vam nikada zaboraviti ni ovu današnju inicijativu za moj povratak u domovinu, jer sam ja danas u još goroj situaciji, nego onda u Parizu. Danas sam ja, dragi Toni, skoro potpuni invalid. Na svršetku zadnjeg mozaika na Zavodu Sv. Jeronima, uslijed velikog napora, koga sam u podmaklim godinama izvađao, moje je srce popustilo, srčani infarkt me je prikovao uz krevet blizu tri mjeseca. Uslijed tog dugog ležanja i uslijed poremećenja olabljevenog srca, izgubio sam i drugi centar lijevog oka sa kojim sam mogao čitati, slikati i pisati. I više nisam ni sa tim jedinim centrom progledao. Pišem još uvijek praksom pisanja i tehnikom pisanja, ali svakim danom sve to slabije. Danas ne mogu bez pomoći nečije – ni pisati. Tu pomoć, danas u izbjeglištvu ne mogu imati od nikoga, jer je danas najveća ličnost emigracije hrvatske Luburić i njegova siva eminencija Draganović. Tu pomoć bi mogao imati doma od svoje obitelji i kolega, koji me još nisu zaboravili. To je jedna komponenta, moj Tone, zašto sam prihvatio Vašu inicijativu za moj povratak u domovinu.

Druga komponenta je Brionski sastanak, bez kojeg se danas vratio ne bi. Na tom sastanku je bila osujećena ideja i namjera Aleksandra II. da provede ono, što nije Aleksander I- proveo. Aleksander I. htio je preko jugoslavenstva provesti veliko-srpsku ideju, a Aleksander II. htio je tu istu ideju provesti preko komunizma. Taj sastanak na Brionima i kasnije Protokol, to je još jače učvrstilo moju odluku da se vratim u domovinu.

Ova evolucija naših komunista dala mi je podstreka, da dodjem u razmišaljnu do spoznaje, da su i naši komunisti uvidjeli, da čovjek posjeduje dva života – tjelesni i duhovni. Uvidjeli su, da nije dovoljno živjeti, puneći crijeva za hranu crvima nakon smrti. Istina, to je važno, ali je još važnije pobjediti smrt nakon smrti, koju crvi ne mogu pojesti.

Otsao sam u izbjeglištvu, računajući da ću u slobodnom svijetu moći slobodno slikati, što hoću i pisati što hoću. Uistinu to sam i mogao. Naslikao sam oko 150 uljanih slika i tri velika mozaika na pročelju Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Napisao sam četiri knjige/štampano sam samo dvije/, a napisao sam oko 60 članaka, eseja i polemika.

Prošle su više od dvije godine od kako je meni oduzeta mogućnost slikanja. Mogao sam pisati još, kako sam rekao tehnikom i praksom pisanja. Sada ne mogu ni to, bez tuđe pomoći. Danas samo tako.

Sada ću se, dragi Toni, vratiti na razlog zašto

Slika 4a

Preslik pisma Joze Kljakovića Antunu Augustinčiću, Rim 13. V. 1967. (APHZS, Kljakovićeva ostavština, Pisma I)

Vam pišem ovo pismo.

Poodavno, pred sam sastanak na Brionima, Vi ste bili pokrenuli inicijativu za moj povratak u domovinu. Nakon nekog vremena, Vi ste odustali od te akcije. Duže vremena, nakon što mi je bio poznat Vaš podvig i odstup, došao mi je brat u Rim s porukom od mjerodavnih, da inicijativu za povratak moj moram ja pokrenuti preko naše Ambasade u Rimu. Tu bratovu poruku ja sam prihvatio i zamolio sam sastanak sa ovdašnjim ambasadorom, koji je jedan šarmantan i kulturni gospodin. Naposljetku u suglasnosti s njime sastavio sam podnesak na naše Vlasti u Jugoslaviji za moj povratak u domovinu. Taj podnesak je Ambasada sprovela Centralnoj Vladi u Beograd. Centralna Vlada je dostavila taj podnesak federativnoj Vladi u Zagreb, jer ja svojim rođenjem i svojim djelovanjem pripadam federativnoj Republici Hrvatskoj.

Kad je moj brat prije odlaska u Rovinj, otišao propitati se, je li što stiglo iz Rima o slučaju mog povratka, odgovorili su mu: " stiglo je sve i riješeno osim preseljenja sustanara." I savjetovali su mome bratu, neka javi meni da se lično s jednim pismom obratim na kolegu Augustinčića, i da njega zamolim, da uzme ponovno u svoje ruke to preseljenje sustanara, kako je to bio u početku i predložio. " on je jaka ličnost u životu naše Republike i komunističke partije, tim prije što ima prijateljske veze s Maršalom, a čuje se i rodbinske".

Ovo moje pismo Vama posljedica je svega što sam dosad iznio u njemu. Obraćam se na Vas, jer ste mi najbliži od svih drugih, obraćam se na Vas, jer nisa zaboravio 1925 godinu u Parizu, gdje ste pokazali i prijateljski i drugarski i ljudski osjećaj prema meni. Sada Vas molim, da to pokažete i danas, jer se nalazim u još gorjoj situaciji nego onda u Parizu.

Ovo Vam pismo šaljem po bratu, da budem siguran da ste ga primili, jer u poštu malo vjerujem. Šaljem i zato, da dobijem što prije odgovor od Vas, bilo usmeni bilo pismenih, isto preko brata. Poznam Vas kao čovjeka iskrena i otvorena i računam, da će biti i takav Vaš odgovor meni.

Zahvaljujem Vam na inicijativi, koju ste pokrenuli za moj povratak u domovinu, a biti ću Vam stostruko zahvalan, ako to privedete do kraja. Pošto sam ja optimista, vjerujem da ćete to i provesti.

Zato Vam već unaprijed

zahvaljujem i srdačno Vas pozdravljam

Vaš

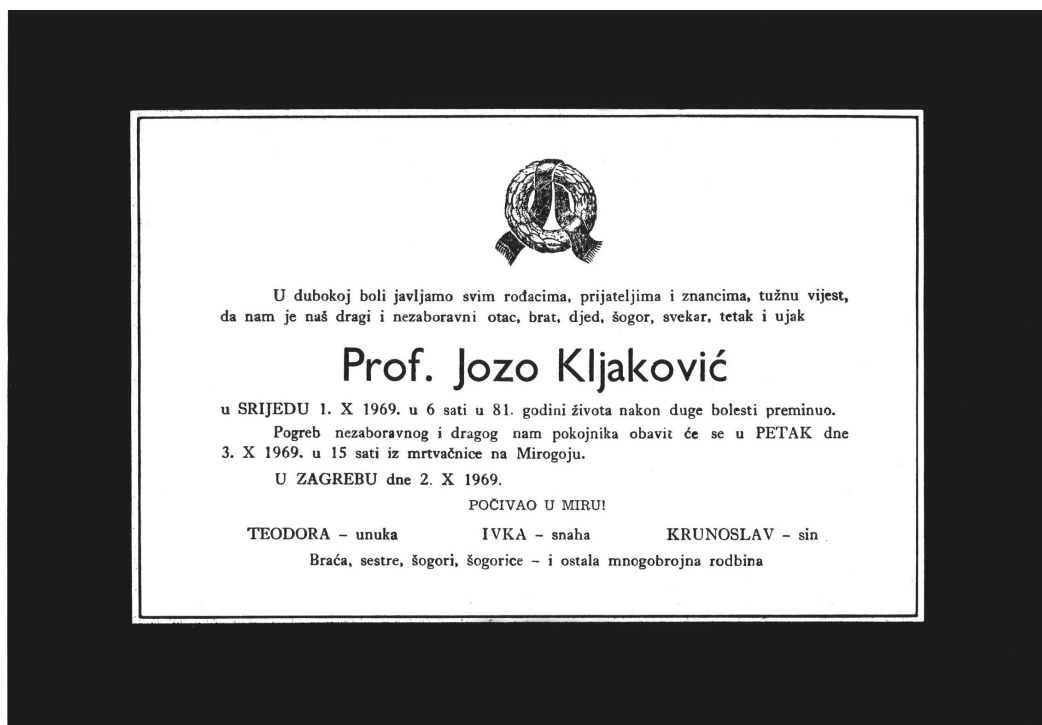
Slika 4b

Preslik pisma Jozе Kljakovića Antunu Augustinčiću, Rim 13. V. 1967. (APHZS), Kljakovićeva ostavština, Pisma I)

Svi navedeni razlozi, i još neki drugi, naveli su Kljakovića da se pred smrt vrati u Hrvatsku. U povratku mu je preko svojih političkih poznanstava bio od velike pomoći kipar Antun Augustinčić. Pismu koje je Kljaković uputio Augustinčiću⁵⁴ prethodio je dopis jugoslavenskoj ambasadi u Rimu.

Kljaković se vratio u Hrvatsku u proljeće 1968. Nedugo nakon povratka umro u Zagrebu 1. listopada 1969. Preminuo je kao i njegova supruga Antonija u 81. godini života.

Pokopan je u petak 3. listopada na groblju Mirogoj. Pogreb je organizirala i platila Akademija likovnih umjetnosti, a sprovodni obredi obavljani su bez svećenika.⁵⁵ Dio obveza oko pogreba preuzeo je Jozin brat Živko.⁵⁶ O samom sprovodu više doznajemo iz pisma koje je Jozinom prijatelju Karlu Čubeliću poslala Teodora, odnosno Dorica, unuka Joze Kljakovića. Ona se također žali što je njezin djed pokopan bez svećenika.⁵⁷

Slika 5

Preslik osmrtnice Joze Kljakovića (APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Osobni dokumenti)

54 Tekst pisma objavio i analizirao M. Ivanišević. Usp. M. Ivanišević <2001>.

55 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma II, Pismo Zdenka Vilkerja Jurju Kokši, Virovitica, 6. X. (19)69., str. 1: »Pred dva dana bio sam na sprovodu strica Joze Kljakovića. Sprovod je imao jedan prizvuk tuže više, nego to imaju ostali. Pokopan je bio naime bez svećenika. Pogreb je organizirala i platila Akademija Likovnih Umjetnosti.«

56 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma II, Pismo Živka Kljakovića Jurju Kokši, Zagreb, 17. X. 1969., str. 1: »K tome morao sam obavljati i sve formalnosti oko pogreba, budući mi nije svejedno bilo kako će moj brat biti pokopan.«

57 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma II, Pismo Dorice Kljaković Karlu Čubeliću, Zagreb, 8. X. 1969., str. 1: »Žao mi je da Vam pišem radi jedne veoma žalosne stvari, ali moram to učiniti jer smatram da ste bili dedin prijatelj i da saosjećate sa mnom. Ne znam da li Vas je netko obavijestio, ali Vaš prijatelj Jozo, a moj dragi djed, umro je 1. oktobra o. g. Sprovod je bio 3. 10. u petak, na Mirogoju. Mene su od svega izolirali, pa ne znam detalje oko organizacije dedinog posljednjeg prebivališta, ali znam da je pokopan na Arkadama, odmah blizu gl(avnog) ulaza na groblje. Čini mi se da je to samo privremeno, ali ne znam točno. (...) Ne znam tko je organizirao sprovod. Mislim barba Živko, a možda i grad Zagreb – jer je djed ostavio gradu kuću i sve umjetnine. Ali mnogi rođaci a i ja sama vrlo smo ogorčeni što dedi nisu dali ni misu zadušnicu, a ni popa da ga molitvom sprovede do groba. Ne znam adresu monsign. Kokše, pa Vas molim da mu prenesete sve ovo u vezi s dedom i da ga u moje ime zamolite da, ako može, on lično ili netko drugi održi misu zadušnicu za dedu. Ja ću sa svoje strane otići u Markovu crkvu, ili koju drugu, i dati ću misu i u Zagrebu.«

U travnju 1970. Jozin brat Živko je obavijestio Jurja Kokšu, novoga rektora Zavoda sv. Jeronima, o prebacivanju Kljakovićeve tijela u drugu grobnicu.⁵⁸

Kljakovićev izbjeglički opus

Izvori na temelju kojih sam nastojao rekonstruirati Kljakovićev životni put tijekom dvadeset i pet izbjegličkih godina od velike su koristi i za praćenje onoga što je on kroz to vrijeme, unatoč svemu što ga je pratilo, napisao i naslikao. Bez sumnje radi se o značajnom i obimnom opusu, koji, kao što sam već rekao, nije dostatno vrednovan. Od velike koristi u rekonstrukciji Kljakovićeve opusa je pismo Antunu Augustinčiću, u kojem mu on sažima što je za života uspio ostvariti.⁵⁹ Zahvaljujući tom podatku i podacima koji se nalaze u drugim pismima može se pratiti i tijek stvaranja pojedinih literarnih i likovnih djela.

Na temelju pisama koja sam koristio u ovom radu iznosim nekoliko podataka o člancima, knjigama, albumu karikatura, slikama, izložbama i mozaicima. Napominjem da se radi o opusu nastalom u izbjegli-

čkom razdoblju Kljakovićeve života. Prije svega, koristan je podatak Jozine unuke Dorice da su kod nje nakon Jozine smrti ostali članci koje je ona, nakon njezova povratka u Hrvatsku, pisala strojopisom.⁶⁰ Bilo bi zanimljivo saznati koji su to radovi.

Ruža Petrić piše don Ivanu (Kalajziću) i spominje Kljakovićev dnevnik koji je namjeravao tiskati, ali je na Ružin nagovor odustao od te namjere. Iz toga dnevnika je složio i objavio članak »Andeli čuvari«.⁶¹

Članak »Zašto me biješ?« Kljaković je napisao kako bi stao u obranu hrvatskoga naroda braneći ga od napada i »podlih kleveta, koje su srpski komunisti i nekomunisti Srbi, perfidno u zapadno društvo unosili.«⁶²

U obranu nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca Kljaković je napisao članak »Falsifikatori na djelu«.⁶³

Kao što je već rečeno, Kljaković je napisao »Osvrt« na članak »Hrvati na II. vatikanskom koncilu«, objavljen s potpisom *Vigilantibus lura*. Oba rada su objavljena u Hrvatskoj Reviji, s tim što je Vinko Nikolić Kljakovićev »Osvrt« objavio u izmijenjenom obliku. Nakon što Nikolić nije udovoljio Kljakovićevim zahtjevima da objavi cjelovit tekst, Kljaković je napisao članak »Levantinska dijalektika«, koji je Nikolić također odbio tiskati. S time je

58 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma II, Pismo Živka Kljakovića Jurju Kokši, Zagreb, 3. IV. 1970., str. 1-2: »Htio sam Vas obavijestiti da će posmrtni ostatci moga pok. brata Joze biti preneseni iz privremenog groba u V Veliki Paviljon, ćelija broj 51 15. IV. 1970 u 9 30 sati (Arkade na Mirogoju). Prenos se je malo otegao nešto zbog loših vremena a ponešto i zbog toga, što sam naručio na Akademiji lik. umjetnosti u Zagrebu u prof. Janeša, da izradi nad rakom brončanu ploču s reljefom pok. Joze. I to se je otegló tako da smo tek pred 2-3 dana napokon uzeli mjere za izradu te ploče.«

59 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Antunu Augustinčiću, Rim, 13. V. 1967., str. 1: »Naslikao sam oko 150 uljanih slika i tri velika mozaika na pročelju Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Napisao sam četiri knjige /štampano sam samo dvije/, a napisao sam oko 60 članaka, eseja i polemika.«

60 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma II, Pismo Dorice Kljaković Karlu Čubeliću, Zagreb, 8. X. 1969., str. 2: »Od svega što mi je deda dao, imam (...) i neke članke koje sam mu pisala na stroju.«

61 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma II, Pismo Ruže Petrić don Ivanu (Kalajziću), Buenos Aires, 5. II. 1957., str. 1: »Do u kasne noći svršavao je svoj dnevnik i kada ga je završio teško sam uspjela omesti da ga ne štampa. Zato je izvadio iz njega jedan izvadak i nadopunivši ga sastavio je članak 'Andeli čuvari'. Taj je članak poslao gosp. Stankoviću za 'Hrvatski Glas', a dnevnik je poslao Dr. Mačeku i Dr. Iliću. On nije tako dugo izlazio iz kuće dok ga g. Stanković nije obavijestio da je članak štampan, a i tada još dugo nije izlazio bez pratnje.«

62 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Petru Stankoviću, Rim, 1. II. 1965.: »Pred sedamnaest godina, ja sam u Vašem cijenjenom listu 'Hrvatski Glas' štampano svoj prvi publicistički članak 'Zašto me biješ'. Taj članak sam napisao u odbranu hrvatskog naroda u domovini i izbjeglištvu, i braneći nas od podlih kleveta, koje su srpski komunisti i nekomunisti Srbi, perfidno u zapadno društvo unosili. Od toga dana do dana današnjega, ja sam napisao i publicirao preko pedeset članaka, uvijek u nastojanju da branim narod kome pripadam od svakoga tko ga nastoji difamirati, čak i od nas samih, uvijek iznoseći istinu, nemilosrdnu istinu, koja se uvijek sveti onome, tko ju iznosi.«

63 APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađeru, Buenos Aires, 4. VII. (19)53.: »Sada sam dovršio članak 'Falsifikatori na djelu'. Napisao sam ga povodom najavljenog filma o nadbiskupu Stepincu po komunističkim vlastima Jugoslavije. Mislim, da moramo prikazivanje toga filma, u zapadnom svijetu, ako ikako možemo spriječiti. Zato sam taj članak i napisao. Članak sam na hrvatskom jeziku napisan poslao reverendi Tomasu. Vas molim, da mu pomognete da taj članak prevede na talijanski i da ga plasirate u koje talijanske novine ili reviju.«

Kljaković u pismu Mađeru moli ponovni prijem u Zavod i ističe poteškoće koje ga prate zbog članka kojeg je objavio o kardinalu Stepincu. Usp. APHZSJ, Kljakovićeve ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađeru, (Buenos Aires), 2. II. (1)956., str. 2: »Naročito ih smeta moj članak o Kardinalu Stepincu, koža ste po svoj prilici pročitali u Glasu Sv. Antuna.«

prekinuta suradnja Kljakovića s Nikolićem i Hrvatskom Revijom.⁶⁴ Istu sudbinu doživio je i Kljakovićev članak »Deplasirane priče«.⁶⁵

Kao što sam već rekao, Kljaković je objavio svoju prvu knjigu »U suvremenom kaosu« u Buenos Airesu godine 1952., a drugu, »Krvavi val«, u Rimu 1961. Dvije knjige su ostale u rukopisu. Kljaković u pismu Ivanu Meštroviću napominje da je Tito pročitao njegovu knjigu, iako ne navodi koji.⁶⁶

Domagoj Antonio Petrić, sin Ive i Ruže, između ostaloga piše Mađeru da je preveo na španjolski jezik Kljakovićevu knjigu »Krvavi val«.⁶⁷ Prije povratka iz Argentine u Rim Kljaković u pismu Mađeru spominje što namjerava raditi po povratku iz Argentine te da ima gotovo napisanu »psihološku studiju današnjeg vremena«.⁶⁸

Jednu knjigu uspomena i doživljaja Kljaković je

namjeravao objaviti u Americi. U njoj opisuje ljude i događaje, kao i »kulturalna i politička zbivanja posljednjih pedeset godina«.⁶⁹

Neposredno nakon Jozine smrti njegov brat Živko je obavijestio Karla Čubelića što je Jozo nakon povratka u Hrvatsku uspio napraviti. Pripremio je još jednu knjigu i postigao dogovor o ponovljenom izdanju knjige »U suvremenom kaosu«.⁷⁰

Nakon povratka u domovinu Kljaković je uspio pripremiti za objavu i album fotografija svojih karikatura.⁷¹

Važan je podatak J. Mađerca da je Kljaković u Argentinu ponio više od 50 svojih slika.⁷² Taj podatak je potvrdio i Kljaković.⁷³ Po povratku iz Argentine u Rim Kljaković u pismu J. Mađeru spominje »tridesetak svojih najboljih slika«.⁷⁴ Od konkretnih slika uspio sam pronaći

64 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozef Kljakovića Jozici (?), Rim, 11. III, 1965.: »Sigurno si pročitao članak 'Hrvati na II. Vatikanskom Koncilu' koji je štampala 'Hrv. Revija' s potpisom 'Vigilantibus lura'. Na taj poguban članak, ja sam se osvrnuo u istoj Reviji i razumije se, da je taj moj Osvrt malo cenzuriran i od samog gosp. urednika Nikolića. Po svemu izgleda, da je 'Revija' ušla u konzorcij Rev. Krunoslava Draganovića, jer je na taj moj Osvrt Draganović sa svojim pisarom Rev. Tomasom odgovorio s jednim ličnim napadajem na mene, bez da je i jednu stavku mog Osvrta opovrgao. Na taj njihov nekulturalni napadaj, ja sam odgovorio s jednim člankom, koji nosi naslov 'Levantinska Dijalektika' i poslao sam ga uredniku Nikoliću, da ga štampa u Reviji. On je odbio, da taj moj članak štampa i završio je svaki daljnji razgovor s Vigilantibusima.« Vidi bilješke 40, 41, 42.

65 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozef Kljakovića Vinku Nikoliću, Rim, 26. II. (19)64., str. 1: »Medjutim, kad sam dobio Reviju i kad su mi pročitali taj moj osvrt, nemalo sam se zacudio da ste se Vi usudili moj članak preudesavati u korist 'Vigilantibus Jura'. Taj Vas balkanski postupak, jednak je uredniku pariskog 'Savremenika', koji je na isti način falsificirao moj članak 'Deplasirane Price', koji je prestampao iz 'Hrvatskog glasa'«

66 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozef Kljakovića Ivanu Meštroviću, bez datuma, str. 2: »Pozitivno znam, da je Tito pročitao moju knjigu i da je rekao 'za našu stvar bilo bi jako loše kad bi izašla prevedena i na engleski'. Tu leži težište sviju napadaja, tu leži težište pakosti i maltretiranja moje familije u Zagrebu.«

67 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Domagoja Antonija Petrića Jurju Mađeru, Buenos Aires, 26. V. 1964. str. 1: »Ja sam prof. Kljakoviću preveo na Španjolski jezik njegovu knjigu 'Krvavi val', te sam mu prvi dio prijevoda poslao ima već skoro mjesec dana.«

68 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozef Kljakovića Jurju Mađeru, (Buenos Aires), 2. II. (1)956., str. 3: »Nastavio bi i pisati eseje, zapravo portrete naših i stranih istaknutih umjetnika i istaknutih ljudi iz našega javnoga života. Onda, imam skoro napisanu jednu, moglo bi se reći psihološku studiju današnjeg vremena i latentnu borbu onoga što prolazi i onoga što dolazi, obuhvaćenu sa sviju aspekata.«

69 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozef Kljakovića Jozici (?), bez datuma, str. 10-11: »Ja Jozo pišem knjigu svojih uspomena, svojih doživljaja i svojih razmatranja. Sva kulturalna i politička zbivanja posljednjih pedeset godina ona obuhvaća. U svojim doživljajima, dajem karakteristiku, mnogih naših ljudi i mnogih stranih ljudi, kao i događaja, koji su u to vrijeme uslijedili. (...) Moja knjiga je svjedočanstvo propadanja zapadne civilizacije i etičkih i moralnih principa Zapada. (...) Ovu svoju knjigu, nadam se dovršiti, za dva-tri mjeseca. Obuhvatati će 400 – 500 stranica. (...) Ovdje su me saletili hrvatski izdavači, da im dam naknadu. Medjutim ja bih volio to štampati u USA jer tamo je glavni dio naše emigracije. Ja se bavim mišlju da tu knjigu prevedem i na engleski jezik, i da je pokušam tamo plasirati. Računam da bi bilo interesa među Anglosasima za nju. Ja ću tebi poslati knjigu otpikanu, ti je pročitaš, i javi mi šta misliš o tome.«

70 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Živka Kljakovića Karlu Čubeliću, Zagreb, 6. X. (19)69., str. 2: »Uza sve ove neprilike, Jozo je uspio (...) da pripremi i svoju treću knjigu za štampu i da se usmeno nagodi da se uz manje korekture štampa i njegova prva knjiga (U suvremenom kaosu)«

71 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Živka Kljakovića Karlu Čubeliću, Zagreb, 6. X. (19)69., str. 2: »Uza sve ove neprilike, Jozo je uspio da pripremi album fotografija svojih karikatura za štampu.«

72 APHZSJ, Rektorat, 1938. Radi se o listu papira ispisanom s obje strane, Roma, 10. I. 1948., 1-2: »Lo stesso Signore ha portato con se oltre 50 pitture ed intende proseguire il suo lavoro artistico nella nuova patria Argentina.«

73 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozef Kljakovića Ambasadi FSR Jugoslavije u Rimu, Rim, 1. III. 1967.: »1943. nakon što sam bio pušten iz zatvora u NDH-a, omogućeno mi je da podjem u Rim izvesti mozaike na pročelju zgrade Zavoda Sv. Jeronima. Kroz to vrijeme u Rimu sam izradio još 50 uljenih slika.«

74 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Jozef Kljakovića Jurju Mađeru, (Buenos Aires), 2. II. (1)956., str. 2: »Uz taj svoj skromni kapital s kojim bi mogao proživiti par godina, donosim sobom i tridesetak svojih najboljih slika, koje sam u životu naslikao.«

podatke da je jednu dao svojoj unuci Dorici za maturu.⁷⁵ Od ostalih slika u izvorima se spominju Splitski tovar,⁷⁶ Vodarice,⁷⁷ Bičevanje⁷⁸ i dvije sličice, Otmica Europe i Žetva.⁷⁹

Jozo Kljaković je Zavodu sv. Jeronima ostavio šest umjetničkih slika. Sve su naslikane u tehnici ulja na platnu i religioznoga su karaktera: Posljednja večera (1944.), Kristovo uskršnuće (1945.), Razapinjanje Krista (1947.), Uskrišenje Lazara (1960.), Isus tjera trgovce iz hrama (1963.), Kardinal Alojzije Stepinac (1964.).⁸⁰

Što se tiče Kljakovićevih izložbi, u izvorima su sačuvani podatci o dvije pripremljene u Argentini,⁸¹ jednoj na Bienalu 1956.⁸² i jednoj koja se namjeravala postaviti u Americi.⁸³

Kljaković je posebno poznat kao umjetnik po tri mozaika ostvarena na sjevernom pročelju zgrade Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Iako je u početku bila namjera pročelje oslikati freskama, radovi su izvedeni u mozaiku. Središnji mozaik Krist - Knez mira postavljen je 31. listopada 1944.,⁸⁴ a dva pokrajna, Pokrštenje Hrvata i Krunjenje Zvonimira, dovršena su, po svoj prilici, u

razdoblju od 1961. do 1967.⁸⁵ Uz mozaike u zavodskoj TV dvorani na trećem katu nalaze se dva kartona u temperi (Pokrštenje Hrvata, Krunjenje Zvonimira), koji su služili kao priprava za mozaike. Nedostaje karton u temperi Krist - Knez mira. U hodniku na petom katu Zavoda čuvaju se i dva pastela (Krist - Knez mira, Pokrštenje Hrvata). Nedostaje pastel Krunjenje Zvonimira.⁸⁶

Umjesto zaključka citiram dva teksta koji ilustriraju Kljakovićevu odrešitost i nepokolebljivost te opredjeljenost za istinu, posebno u teškim životnim trenutcima. Prvi je tekst Kljaković uputio iz Argentine J. Madercu, koji je godine 1953. namjeravao dovršiti dva preostala mozaika na pročelju Zavoda, ali je htio posao povjeriti umjetnicima Augustu Filipoviću i Josipu Turkalju. Iako je Kljaković u to vrijeme od Maderca tražio pomoć u vezi povratka u Rim, nije se sustežao poslati mu nedvosmislen i odrešit odgovor: »Monsignore, nitko ne može mojom glavom misliti,

75 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Dorice Kljaković Karlu Čubeliću, Zagreb, 8. X. 1969., str. 2: »Od svega što mi je deda dao, imam jednu njegovu sliku /poklonio mi u Rimu za veliku maturu./«

76 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jozi (?), bez datuma: »Drago mi je Jozo, da je moj Splitski tovar ostao kod tebe. To je slika koju ja jako volim i smatram je dobrom slikom. Žao mi je samo da si je samo morao platiti. Hvala ti Jozo!«

77 APHZSJ, Potvrde o uplatama za Kljakovićeva djela napravljena za Zavod. Na listu papira navode se slike Bičevanje i Vodarice.

78 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Ivanu Meštoviću, bez datuma, str. 4: »Dr. Lacković mi je bio pisao, da je neki američki slikar, ime sam mu zaboravio, koji je vidio kod njega moje 'Bičevanje', predložio da se priredi jednu moju izložbu u U.S.A.«

79 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jozi (?), bez datuma, str. 5: »Tebe molim, ako nisu prodali onu svetu sliku, da nastojiš prodati one male sličice što imam kod tebe. Dvije su dobre 'Žetva' i 'Otmica Europe', pogotovo 'Žetva a i druge nisu rdjave, prodaj ih pošto poto...«

80 J. Dukić 2001, 768. Za godine nastanka slika Uskrišenje Lazara i Isus tjera trgovce iz hrama u radu sam stavio upitnike, koje u ovom članku brišem zahvaljujući zavodskim uplatnicama na Kljakovićevo ime, a koje su datirane upravo godinama 1960. i 1963.

81 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Ambasadi FSR Jugoslavije u Rimu, Rim, 1. III. 1967.: »1943. nakon što sam bio pušten iz zatvora u NDH-a, omogućeno mi je da podjem u Rim izvesti mozaike na pročelju zgrade Zavoda Sv. Jeronima. Kroz to vrijeme u Rimu sam izradio još 50 uljenih slika. S tim slikama otputovao sam u Argentinu i napravio izložbu. Kratko vrijeme nakon izložbe ja sam skoro oslijepio potpuno. Kad su mi liječnici vratili nešto vida, počeo sam se baviti književnošću i publicistikom, jer još nisam mogao slikati. Nakon godinu dana toliko mi se očni vid popravio, da sam ponovno mogao slikati. Tada sam napravio i drugu izložbu u Buenos Airesu.«

82 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma II, Pismo Ruže Petrić Jurju Madercu, B(ueno)s A(ire)s, 1. II. 1956.: »On (Kljaković, pr. a.) će ići sa izložbom na Biennale.«

83 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Ivanu Meštoviću, bez datuma, str. 4: »Dr. Lacković mi je bio pisao, da je neki američki slikar, ime sam mu zaboravio, koji je vidio kod njega moje 'Bičevanje', predložio da se priredi jednu moju izložbu u U.S.A. On vjeruje da bi imalo uspjeha materialnog i moralnoga. Lacković mi je pisao da će i Vama pisati o tome. Molio me je da mu pošaljem nekoliko fotografija svojih novih stvari. Poslao sam mu dvadesetak fotografija i pisao, da ne razbubnja stvar, prije nego bude definitivno uglavljena jer sam bio uvjeren, ako to doznaju 'rukovodioci' da će omesti tu nakanu. (...) Ja imam jednu četrdesetak slika što novijih što starijih koje bi došle u obzir za izložbu gore. Novije stvari su malo estravagantnije i bizarnije. Kako su mi oči slabile, tako su mi slike postajale modernije, ali ne u rdjavom smislu te riječi.«

Usp. i APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića (Antunu) Bonifačiću, (Buenos Aires), 28. X. (1)955., str. 6: »Pisao sam Ocu Mandiću da bi bilo dobro da organizira izložbu mojih slika u U.S.A. Mislim time da bi doprinio koristi i našoj strani i meni.«

84 APHZSJ, Rektorat, Agenda Jurja Maderca. Podatak je zapsan između 4. i 5. X. 1944.

85 APHZSJ, Rektorat, Potvrda o uplati, Rim, 6. XI. 1961.

86 J. Dukić 2001, 767-768.

niti mojom rukom crtati, niti mojom paletom slikati. Ako ćete se odlučiti da te mozaike posvršite onda ću ih posvršiti ja, a za nagradu ne tražim ništa osim pokrića troškova za dva do tri mjeseca, koje bi morao zato provesti u Rimu.«⁸⁷

Nadalje, Kljaković je svom prijatelju Jozi u jednom od brojnih pisama izrekao svoje životno uvjerenje:

»Medjutim Jozo ja sam cijelog života išao ravnim putem i borio se i borio za pravice i za slobodu čovječje osobe. Možda je u meni neki reinkarnirani Don Kihot, ali drugačiji nisam mogao biti, i neću Jozo sad pod starost demantirati svoj život. Ja ne mogu živjeti medju onima koji nemaju ništa ljudskoga ni kršćanskoga u sebi.«⁸⁸

Kratice

APHZSJ = Arhiv Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu

Literatura

- J. Bogdan 2001 Jure Bogdan (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001). Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, Rim 2001.
- J. Bratanić 1964 Jakov Bratanić, *Joza Kljaković*, Enciklopedija likovnih umjetnosti, 3, Zagreb 1964, 196.
- G. de Chirico 1947 Giorgio de Chirico, *Jozo Kljaković*, Rim 1947.
- J. Dukić 2001 Josip Dukić, *Umjetnička ostvarenja Joze Kljakovića Zavodu svetog Jeronima u Rimu*, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001). Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima, Rim 2001, 753-770.
- M. Ivanišević 1996 Milan Ivanišević, *Slikarska snaga iz solinske zemlje*, Jozo Kljaković, Solin, 5. rujna 1996, 2-3 (katalog izložbe Galerije »Zvonimir« u Solinu).
- M. Ivanišević 1999 Milan Ivanišević, *Slike iz mašte o prošlosti*, Solinska kronika 53 (VI), Solin 15. 2. 1999, 14-15.
- M. Ivanišević <2001> Milan Ivanišević, *Augustinčićev utjecaj na povratak Joze Kljakovića iz progonstva*, Anali Galerije Antuna Augustinčića 15/1995, Klanjec <2001>, 63-71.
- R. Jarak 2007 Rade Jarak, *U klještima dvadesetog stoljeća*, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, Zagreb 2007 (katalog).
- J. Kljaković 1952 Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, Buenos Aires 1952 (tiskano i u Zagrebu 1992).
- J. Kljaković 1961 Jozo Kljaković, *Krvavi val*, Rim 1961.
- D. Kuščević 2000 Dubravka Kuščević, *Freske Joze Kljakovića u crkvi sv. Martina u Vranjicu*, Hrvatska obzorja VIII, br. 3, Split 2000, 637-646.

87 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jurju Mađeru, B(uenos) A(ire)s, 12. II. (19)54.

88 APHZSJ, Kljakovićeva ostavština, Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Jozi (?), bez datuma, str. 3.

Summary

Josip Dukić

The Life and Works of Jozo Kljaković Out of Croatia (1943-1968)

Key words: Jozo Kljaković, Juraj Maderec, Ivan Meštrović, Ivo Petrić, Ruža Petrić, Croatian Papal Institute of St. Jerome in Rome

The main topic of the paper are the life and works of the Croatian painter and writer Jozo Kljaković, of Solin, during his emigration in Rome and Buenos Aires, over two and a half decades. The war and the conflict with Ante Pavelić, as well as the commission to decorate the facade of the new building of the Croatian Papal Institute of St. Jerome in Rome, took Kljaković out of Croatia. Having left the fatherland, probably on 19 May 1943, he spent twenty-five years in Rome and Buenos Aires. Altogether, he spent nine years in Buenos Aires (26 November 1947 to early or mid April 1956), and sixteen years, in two stays, in Rome. Kljaković's first stay in Rome, in the St. Jerome Institute, was from 21 May 1943 till 26 November 1947, and the second one following his return from Argentina, from early or mid April 1956 till the spring of 1968, when he returned to Zagreb, to have died there on 1 October 1969.

The main source for the paper are the Kljaković's letters to numerous persons and those sent to Kljaković or other persons but related to him. The letters are kept in the archives of the Croatian Papal Institute of St. Jerome in Rome, where Kljaković lived and worked a period of time.

Studying the above mentioned letters and published texts, firstly those by Kljaković, reveals a great working energy, a large opus that he, in spite of all the difficulties, has created, and his determination, individuality and commitment to truth. It is for these reasons that Kljaković's life and work deserve more attention.